HET
STELSEL DER ERVARING
VAN
Mr. C. W. OPZOOMER
AAN DE
WERKELIJKHEID GETOETST
DOOR
Mr. A. J. SANDBERG.

ZEIST, — J. W. EVERSZ.

1865.

HET

STELSEL DER ERVARING

VAN

Mr. C. W. OPZOOMER

AAN DE

WERKELIJKHEID GETOETST

DOOR

Mr. A. J. SANDBERG.

ZEIST, — J. W. EVERSZ.

—

1865.

VOORREDE.

In het eerste beknopte geschrift, waarin wij tegen het stelsel van den hoogleeraar O. onze bezwaren inbragten was eensdeels zooveel, dat aan hartstogt kon doen denken, anderdeels zooveel, dat slechts aangestipt en niet genoeg uitgewerkt was, dat wij gemeend hebben nog een tweede te moeten doen volgen om nader toetelichten, 1°. wat ons eigenlijk standpunt tegenover den hoogleeraar is, 2°. waarom wij zijn geheele stelsel voor onjuist en oppervlakkig houden. Het is daarom, dat wij de pen nogmaals hebben opgevat. Op de mogelijke beschuldiging van hartstogtelijkheid antwoorden wij, dat wij O. slechts als schrijver hebben aangevallen, dat wil zeggen, dat wij slechts zijne denkbeelden hebben aangetast, daarom er kan sprake zijn van hevigheid, maar eene kritiek heeft het regt om hevig te zijn. De hoofdvraag is, of zij *waarheid* behelst, en ter mogelijke voorkoming van verkeerde beoordeeling daaromtrent, wil ik nu in het kort mijne zienswijze eenigermate nader ontwikkelen, verder al de onjuistheden van O. daarlatende, daar het, slechts tijd wegneemt, en tot de hoofdzaak niet afdoet.

Slechts eene grove fout, die van meer belang is, wil

ik releveren. O. nam. zegt in zijne verhandeling „de waarborgen van onzen vooruitgang": dat men zich niet moet verbeelden, als ware het, dat de geest de wet der inertie volgde, volgens welke eene eens medegedeelde snelheid steeds in dezelfde rigtingen blijft voortduren.

Wij releveren dit, omdat de fout er toe zou kunnen brengen om de vermeende analogie tusschen geest en stof te vinden, de inertie nu is, de eigenschap der stof, volgens welke zij in den toestand blijft verkeeren, waarin zij zich eens bevindt, en als zoodanig is die eigenschap juist tegengesteld aan het principe der activiteit, dat min of meer op zedelijk gebied voorheerschend is, en absoluut als het ideaal gedacht moet worden.

De opvatting van den hoogleeraar van die wet der inertie is dus minder onjuist, dan onvolledig en daardoor gevaarlijk, omdat men slechts al te genegen is, verband te zien, waar het niet bestaat, en wij meenen dat alle mogelijke analogie tusschen de wetten van de stof en die van den geest moet ontkend worden, zoo men steunt op de werkelijkheid, d. i. de toestand, zooals hij werkelijk bestaat.

Multa Tulli zegt ergens in zijne ideën:

— *Twee* afzonderlijke handschoenen vormen niet een paar handschoenen; twee halve waarheden vormen niet eene geheele waarheid.

Zoo ergens dan geldt dit van het stelsel van den hoogleeraar, wij willen dit dadelijk door een sterksprekend bewijs aantoonen. De grondsteen van het geheele gebouw, waarop O. zijn systeem heeft opgetrokken kan geformuleerd worden in het woord: de ervaring als eenige bron onzer kennis, en wanneer wij nu het oog rigten op de argumenten aangevoerd in de brochure van den hoogleeraar, getiteld „Gods Albestuur," ter aantasting van den vrijen wil, dan treedt ons als hoofd-argument daartegen: Gods almagt. En voorzeker wanneer men Gods almagt aanneemt, en men tevens als eene ongerijmdheid verwerpt dat die zich zou kunnen beperken, dan zal wel alle mogelijkheid van het bestaan van eenen vrijen wil uitgesloten blijven, maar waaruit ontleent de hoogleeraar dan toch, dat begrip? aan de wet van oorzaak en gevolg, die overal gevonden wordt? maar is het geen geestesverwarring, van oorzaak en gevolg in dien zin als overal heerschende te spreken.

Is die wet niet eene geheel willekeurige die wij nergens aantreffen, maar in de stof ligt. Wij bevinden, dat eene plant groeit, en dan zeggen wij: het groeijen is een gevolg van de stoffen, die de plant uit den bodem opneemt, maar die oorzaak is wederom iets, dat wij zoo bevonden hebben, en het is dus willekeurig dit als de oorzaak van den groei aantenemen. De naaste oorzaak is het buitendien zeker niet, immers, hoe komt het dat de plant het vermogen bezit om de stoffen uit den bodem tot zich te trekken? Wij weten het niet; tegenover de organische, zoowel als de anorganische wereld staan wij nog als blind, en het is zeer gemakkelijk van causaliteits-verband enz. te spreken, maar zoodra wij dien schoonen regel willen toepassen, dan bemerken wij dat zij schipbreuk lijdt, en dat wij voor iederen stap vooruit weer evenzeer moeten onderzoeken, met andere woorden, onze logica helpt ons niets, uit de analogie kan men tot niets besluiten, d. i. *geene* waarheid vormen.

Waaruit heeft O. dat begrip van de almagt van God dan toch wel geput? want al kon men ook uit die wet van oorzaak en gevolg in sommige gevallen met zekerheid tot iets besluiten, zou dit toch al daarom in het algemeen niet gaan, omdat zij ongetwijfeld op het gebied van den geest door de wet der vrijheid vervangen wordt, en het willen invoeren van denkwetten eene dwaasheid is, die met alle mogelijke werkelijkheid in strijd is; uit de ervaring? Zeker niet, de ervaring wijst alleen op eene overal

werkende kracht dus uit de door hem zelven veroordeelde bespiegeling en wel uit eene zeer onjuiste, want die almagt van God is niet alleen in strijd met de ervaring maar ook, vooral met het begrip van goed en kwaad. De zedelijkheid toch *berust* en dernier ressort op eene erkenning van den vrijen wil, het is niet te loochenen. Is mijn wil niet vrij, dan kan ik niet verantwoordelijk gesteld worden voor mijne handelingen, bij gevolg ik kan niet waarin ook verkeerd gehandeld hebben, het denkbeeld van zonde verdwijnt en het noodwendig praktisch gevolg is, dat iedereen zal handelen, zooals hem het voordeeligst uitkomt, en bij eene verwijzing op onzedelijkheid zal antwoorden: ik kan niet anders handelen, als ik handel, op die wijze uit zijne gewaande onvrijheid zijne vrijheid misbruikende. Die vrijheid nu beperkt Gods werkende kracht niet het allerminst, maar door het misbruiken daarvan beperken wij ons eigen geluk. Hoe meer wij het gevoel zullen hebben van onze vrijheid, hoe meer wij zullen streven om er een geoorloofd gebruik van te maken. Wij zullen *slecht* kunnen handelen, maar wij zullen niet slecht willen handelen, omdat wij tot het inzigt zullen geraken, dat wij dan eene groote dwaasheid verrigten.

Ons egoïsme, wel niet als laatste motief, maar dan toch als motief zal krachtig meêwerken om ons in toom te houden. Maar wij keeren tot het zoogenaamde stelsel der ervaring terug. Die ervaring, zij is in de hand van O. alles, wat hij er van believt te maken.

Nu eens leert zij hem dat er geen aangeboren begrippen zijn, dan weer dat zedelijk, schoonheids- en godsdienstig gevoel kenbronnen der waarheid zijn. Om dus na te gaan of het stelsel der ervaring stand kan houden, dient men eerst te onderzoeken: welke beteekenis heeft dat woord in den mond van den hoogleeraar?

Wij voor ons kunnen zoowel uit het eerste gedeelte van „het wezen der kennis" daaraan geen ander redelijken zin hechten als deze waarneming van hetgeen buiten ons is. Immers de ervaring opgevat als waarneming in het algemeen, dus niet alleen van hetgeen buiten, maar ook van hetgeen in ons is, leidt tot allerlei absurde gevolgtrekkingen, in dat geval heeft Opzoomer haar veel te weinig ruimte gelaten.

Immers een ander zal zeggen: ik heb de ervaring van aangeboren begrippen, die O. negeert; wat geeft den hoogleeraar regt zijne ervaring boven de mijne te stellen! Indien men dus, wat de hoogleeraar er in redelijker wijze onder verstaan moet, wil het woord eenige kracht hebben, slechts het zuivere objectieve, d. i. de objectieve werkelijkheid, onder begrijpt, dan vervallen zijne kenbronnen der waarheid met uitzondering van het zinnelijk gevoel. Is deze uitkomst aantenemen? Kan men werkelijk het zinnelijk gevoel als de bron van al onze kennis beschouwen? Wij gelooven het niet, wat meer is, wij moeten het bepaald ontkennen. Onze kennis heeft wel is waar het zinnelijk gevoel, of liever om ons juister uit-

tedrukken de zinnelijke waarneming mede noodig, maar reeds in het zien van iets, heeft er. iets meer plaats, dan eene werking der zinnen. Of zien wij allen dezelfde zaak op dezelfde wijze? Hangt het zien niet voor een goed deel van den graad van ontwikkeling af? Ziet een plantenkenner eene roos, gelijk iemand die nooit bloemen gezien heeft?

Ook in dezen geldt de groote regel: oefening, wij moeten leeren zien; ziet de schilder de kleuren, gelijk hij die niets van schilderen afweet? Hier treedt dus dadelijk weer dien onbekenden factor, dien men *geest* noemt, op. En hebben wij onze wetenschap aan de zinnelijke waarneming te danken? Leert de zinnelijke waarneming ons dat de aarde om de zon, of dat de zon om de aarde draait? En hoe kan men spreken van optisch bedrog, zoo wij alleen tot kennis geraken door onze zinnen?

Maar zal men zeggen, de eene zin herstelt, hetgeen de andere verkeerd beoordeelt. Die dat zegt en niet gevoelt dat hij eene groote ongerijmdheid vertelt, is, men zou haast zeggen onzinnig. Immers 1ᵒ. wat geeft mij regt den eenen zin boven den anderen te stellen? hoe kan ik er toe komen om dat te doen? 2ᵒ. gaat dit wel in enkele gevallen, maar voorzeker niet in alle door. Welke zin bijv. berigt ons, dat de vaste sterren hare plaats ten opzigte van ons niet veranderen? welke zin geeft ons opheldering omtrent het verschieten van sterren? Welke zin brengt in onze verkeerde denkbeelden omtrent

afstand eenige juistheid? Men voelt dat er meer is om tot kennis te komen. Wel nu, zal men zeggen, juist dit wijst op hetgeen O. aangeeft, namelijk ons oordeel, *de logica*. Maar de logica, d. i. dan in dit geval het oordeel baat niets, want wat zal de toetssteen van mijn oordeel zijn? Maar zegt men, de mathesis zij geeft het bewijs voor elke waarheid. Dit is voorzeker niet te loochenen, maar men vergete niet dat de mathematische waarheden volstrekt geene absolute waarheden zijn, en dat zij volstrekt niet op de ervaring berusten, maar zuiver zijn. De wiskunde kan dus alleen als toepassing dienen, niet als grond er voor, dat iets zoo is. Veeleer zijn zij met de ervaring in lijnregten strijd, om de heel eenvoudige reden, dat hetgeen men zich zuiver theoretisch denkt, in de praktijk nergens zoo bevonden wordt. De natuur geeft geen zuivere cirkels, geeft geene zuivere ellipsen enz., de wiskunde is slechts een benaderend hulpmiddel van zeker hooge waarde, maar volstrekt niets uit het oogpunt der werkelijkheid, en het is daarom dat wij het eene ongerijmdheid noemen, de mathematische waarheden als abstracties van de stof te beschouwen. Wij vragen dus: Zoo de mathematische waarheden dus niet aan de ervaring ontleend zijn, zoo wij die uit ons denkvermogen putten, kan men dan nog redelijker wijze beweren, dat al onze kennis op ervaring, in den zin die O. er zelf aan hecht, gegrond is? Zoo neen: wat blijft er dan nog over, welke factor is het noodwendig, dat

de hoogleeraar vergeten heeft? Of is er bij elken vooruitgang in de wetenschap nog een ander onbekende, dikwijls ontkende, maar toch *bestaande* factor geweest, de intuitie namelijk.

Meent men, dat Keppler tot zijne wetten gekomen is, alleen door waarneming? dat Huigens tot zijne theorie van het licht is gekomen alleen door waarneming? neen de waarneming heeft de intuitie gecrontroleerd. Wil men die intuitie daarom, als eene hypothese verwerpen, men heeft daartoe het regt, het licht als eene trilling van den ether te beschouwen, voorzeker het is niets meer dan eene hypothese, maar men vergete niet, dat, die aldus handelt, de wetenschap niet veel vooruit zal brengen, en dat eene door de empirie geconstateerde hypothese, als wetenschap behoort aangenomen te worden. Wil men verder de moraal, het aangeboren denkbeeld van harmonie verwerpen, omdat het subjectief is, men heeft daartoe het regt, maar men vergeet dan het onderscheid tusschen ervaring en werkelijkheid. De ervaring leert ons namelijk niet, waaruit wij dat denkbeeld putten, maar de werkelijkheid leert, dat het er is. Daarom de *werkelijkheid* noodzaakt ons het denkbeeld van harmonie als den mensch aangeboren te beschouwen. Wij zijn tegen het gebruik van het woord „ervaring" in plaats daarvan, omdat het aanleiding geeft tot allerlei misvattingen. Tegenover bespiegeling staat het woord ervaring niet, maar als het ondervinden van hetgeen buiten ons is, tegenover de ondervinding van

hetgeen in ons is; omdat er nu ongetwijfeld veel is, dat wij *in* ons ondervinden, is het begrip, dat het woord aangeeft, blijkbaar niet ruim genoeg, daar wij buitendien meenen aangetoond te hebben, dat onze kennis volstrekt niet alleen op ervaring berust, moet dit begrip o. i. geheel bij eene zuivere beschouwing van den gang der ontwikkeling verbannen worden.

Twee bedenkingen evenwel die gemaakt kunnen worden, willen wij nog weêrleggen. 1°. Indien de mathematische waarheden geene volstrekte waarheden zijn, is de mathesis geen wetenschap in dien zin dat zij onze kennis aan hetgeen bestaat, vermeerdert. Wij antwoorden daarop, dat dit absoluut waar is, maar de mathesis in sommige vakken het eenigste middel is, om tot de waarheid te komen. Het is hier niet de theorie die fout, maar de theorie die nog onvolkomen is. Ten tweede: er bestaat geen intuitie, door bloot toeval heeft Newton de groote wet der aantrekkingskracht gevonden, door toeval heeft Leverria den planeet Neptunus ontdekt. Hierop is het antwoord zeer eenvoudig:

Het toeval is de aanleiding, maar niet de grond geweest. Toen Huigens uit eene enkele proef zijne theorie van het licht opstelde, was dit niet toeval, maar intuitie d. i. een inwendig gevoel, dat iets zoo is, al ontbreekt het volledige bewijs. — Hoe vreemd dit ook schijnen moge, hoe zeer men ook geneigd moge zijn, die intuitie als eene fictie te beschouwen, wij meenen, dat hij, die de geschiedenis

der wetenschap eenigzins naauwkeurig nagaat, dit niet mogelijk zal blijken te zijn, wat meer zegt, eene ontkenning der feiten met zich medeteslepen.

Wij willen onze uitkomst in de volgende regels formuleren:

Ervaring kan in den mond van O. geen anderen zin hebben dan uitwendige waarneming. Die uitwendige waarneming is om wetenschap te vorderen niets meer dan hulpmiddel.

Mogt hij er ook inwendige waarneming onder willen verstaan, dan is het eene dwaasheid, aangeboren begrippen te willen ontkennen. Hetgeen O. zedelijk en schoonheidsgevoel noemt is in den grond het aangeboren begrip van harmonie. Het godsdienstig gevoel, het geweten, is het inwendig gevoel, dat iets zoo is, zonder volledig bewijs.

Tot veel verwarring geeft het aanleiding het zinnelijk gevoel op eene lijn daarmêe te stellen. Het zinnelijk gevoel is iets zuiver materiëels. Het zedelijk en schoonheidsgevoel is het gevoel van den geest d. i. het begrip.

Wetenschap vormen heet begrippen ontwikkelen, dit geschiedt door een zuiver geestelijk proces, waartoe wij niet kunnen opklimmen, maar dat wij desverkiezende denkvermogen, intuitie, abstractie enz. noemen.

De vrijheid van den wil is een begrip dat uit onderzoek als noodwendig moet worden aangemerkt, en slechts in strijd is met enkele willekeurige lievelings-begrippen,

die geen' grond van bestaan hebben. De vrijheid van den wil wijst op vrije ontwikkeling in het menschdom.

En thans nog een paar bepalingen, ten einde misverstand te voorkomen:

Onderzoek, de wil gerigt op iets inwendigs.

Daad, de verrigting van het uitwendige waarop de wil gerigt is.

Ervaring, dat, wat men *ondergaat*, dus alleen het uitwendige, want het inwendige bezit men, en men ondergaat alleen dingen, die buiten ons gelegen zijn.

Werkelijkheid, de kennis van eene zaak, zooals zij in haar wezen, in waarheid, is. Wetenschap is niet, wat de ervaring, maar wat het waarheids-begrip erkent.

Wij meenen dat deze definitie 1°. meer in overeenstemming met den geest van den tijd; 2°. ruimer en juister is. Wil men alleen aan het uitwendige subjectieve waarde hechten, wij hebben er vrede mede, maar de waarheid zal er waarschijnlijk geen vrede mede hebben.

Overtuiging is de subjectieve waarheid; zij geldt, maar slechts tijdelijk, of wel zij wordt tot wetenschap door de erkenning daarvan door het waarheidsbegrip.

Poësy zijn de ideale waarheden d. i. die waarheden, die slechts voor den hooger ontwikkelden aestheticus gelden; hiertoe behooren ook de hoogere mathematische waarheden.

Op de kwestie van den vrijen wil, die ter juiste uiteenzetting eene nog veel breedere analyse vordert, komen wij nog uitvoeriger terug; op het voetspoor van Allihn

geven wij omtrent die zaak hier de volgende wenken: men verstaat daaronder:

een zeker goed, vooral van staatkundigen aard, dit vordert geen nadere opheldering;

een psychologisch vermogen: het vermogen om ons zelve te bepalen naar de motieven van ons eigen zelf, eene deugd, dit is duidelijk genoeg een zedelijk ideale toestand, want de zelfbepaling kan nog wel op een inwendige onvrijheid van de handeling in hoogeren zin wijzen, in het ideale begrip is de wil altijd vrijwillig in harmonie met het als juist erkende inzigt. De ideale vrijheid, (zedelijke vrijheid, gevoel van afhankelijkheid van God) is niet het berusten in Gods wil, maar het eenswillend zijn met God.

De wet van oorzaak en gevolg bestaat dus niet op het gebied van den geest, want ieder besluit staat volkomen op zich zelf, in ieder goed besluit bereiken wij het ideaal. Zij wordt door de ervaring gelogenstraft.

Wij vinden daar overal het eene na het andere, niet om het andere, iedere oorzaak heeft zijn eigen gevolg.

De natuur predikt d. i. geeft het gevoel van vrijheid,
Het schoonheids-begrip geeft het gevoel van vrijheid,
De moraal predikt vrijheid,
De godsdienst predikt vrijheid.

De vrijheid is geene beperking maar eene uitbreiding van de almagt van God. De almagt van God lost zich op in zijne liefde.

Nog eens onze voorloopige uitkomsten, alleen wegens de duidelijkheid, bijeentrekkende, verkrijgen wij:

de wil is *vrij*,

1°. omdat al de bewijzen daartegen aangevoerd zuiver negatief zijn; d. i. uitgaan van het aannemen van iets, dat niet bestaat;

2° omdat al de schijnbaar positieve bewijzen, schijnbewijzen zijn, d. i. geen werkelijken grond van bestaan hebben.

Al ware ook de vrije wil in strijd met alle mogelijke andere natuurwetten, dan zoude hij toch bestaan, daar hij evenzeer eene natuurnoodwendigheid is.

Dit denkbeeld van den vrijen wil aldus vastgesteld, geldt niet alleen voor nu, maar voor alle eeuwigheid.

Druk van J. W. Eversz te Zeist.